

Vladeta Jerotić

VERA I NACIJA

Biblioteka Lavirint, Ars Libri, Beograd, 1999.

SADRŽAJ

Predgovor trećem izdanju

1. Vera i nacija – nekada, sada i ovde
 2. Vera i nacija – na Zapadu i Istoku, danas
 3. Da li postoji zrelost naroda?
 4. Ukorenjivanje i iskorenjivanje srpskog naroda
- Odgovornost intelektualaca u tumačenju tradicije
5. Seobe kao psihološki i antropološki problem
 6. Otkud prevere u balkanskih naroda?
 7. O komplementarnosti etičkog i etničkog

Pisac između etičkog i etničkog

8. Pravoslavlje i Zapad

Uvod

U čemu se pravoslavlje bitno razlikuje od zapadnog hrišćanstva?

Kritičke zamerke upućivane zapadnoj crkvi od pravoslavnih...

i pravoslavlju sa Zapada

Pokušaj sinteze i perspektive budućnosti

9. Sveti Sava i savremena omladina
10. Sveta Gora u duhovnom i političkom životu Srba
11. Duhovnost i tolerancija
12. O verskom fundamentalizmu danas
13. Porodica, agresija i religija
14. Da li postoji hrišćansko prosvetiteljstvo?
15. Složena i protivrečna ličnost Nikolaja Velimirovića
16. Apokaliptička iščekivanja danas – hrišćansko viđenje

PREDGOVOR TREĆEM IZDANJU

VERA I NACIJA je moja knjiga koja je u toku jedne godine, 1995, kada se prvi put pojavila u izdanju "Tersit" iz Beograda doživela dva izdanja. Od tada prošlo je četiri godine kada se učinilo

mome drugom izdavaču, iz kuće "Ars Libri" da knjiga VERA I NACIJA (drugo izdanje je već odavno rasprodato) zadržava i dalje svoju aktuelnost i da bi njeno obnovljeno izdanje moglo da izazove određeno interesovanje kod čitalačke publike u našoj zemlji. Kada sam tom prilikom prišao knjizi pročitavajući je kao neutralan čitalac, izgledalo mi je da su dva ili tri poglavlja, od ukupno jedanaest, uglavnom pisana u vremenu i za vreme kada je knjiga prvi put ugledala svetlost dana i da su sadržaji u ovim delovima knjige, od onog vremena do danas, unekoliko, izgubili od svoje nekadašnje aktuelnosti. Našao sam se u nedoumici, da izostavim ovakva poglavlja u knjizi, da ih izmenim, ili, ne menjajući ništa u ranijim tekstovima da ih dopunim novim esejima koji bi osvežili one ranije, proširujući tako obim knjige sa jedanaest na šesnaest poglavlja. Odlučio sam se za ovo poslednje rešenje, dodajući, već postojećim članicama, pet novih sa naslovima: Da li postoji zrelost naroda? – Otkud prevere u balkanskih naroda? – Sveta Gora u duhovnom i političkom životu Srba – Da li postoji hrišćansko prosvetiteljstvo? – Apokaliptička iščekivanja danas-hrišćansko viđenje, stavljajući ih ispred ili iza nekih ranijih članaka koji sa ovim novim čine prirodni celinu.

U nadi da je u ovako proširenom izdanju eseja knjiga VERA I NACIJA dobila ponovo u aktuelnosti i zanimljivosti – a da će neka moja tumačenja, kao na primer ona u esejima "Pravoslavlje i Zapad" ili "Seobe kao psihološki i antropološki problem", kao i u nekim drugim esejima, biti još dugo vremena savremena – predajem knjigu u ruke čitaocima koji će biti najbolji tumači i kritičari brojnih problema kojima sam se i u knjizi VERA I NACIJA godinama bavio.

PRAVOSLAVLJE I ZAPAD

Uvod

Činjenica je da je srpsku istorijsku prošlost, kao i sadašnjost, dobrim delom odredio ili opredelio geografski položaj Srbije – raskrsnice i granice najpre, između Istočnog i Zapadnog rimskog carstva, potom između Vizantije i Rima, odnosno pravoslavnog i rimokatoličkog hrišćanstva. Pojam, pa i sindrom koji nazivamo "srpska Vizantija", izgovarajući je ponosno, melanholično ili patetično, večno je njihalo obešeno o nebo, klataći se pod uticajem jakih a promenljivih vetrova koji duvaju sa obe strane izlaska i zalaska sunca. Srpski čador razapet u vertikali, između neba i zemlje, nikad dovoljno učvršćen u horizontali Istoka i Zapada, obeležen za svagda "su dvije krune" kralja Stevana Prvovenčanog, izmešane krvi u Nemanjićkoj lozi, ostao je do danas na vetrometini pitajući se odakle je, gde je, šta mu valja činiti. Posrćući pod teretom nekoliko izgubljenih kosovskih bitaka, zaustavljen u razvoju viševjekovnim robovanjem drugoj veri, a onda zahuktalog pokušaja da sa obe suprotne strane horizonta nadoknadi izgubljeno, "srpski Vizantinac" kao da i danas ostaje zbunjen pred uvek aktuelnim pitanjem: kome ću se "carstvu privoljeti": nebeskom ili zemaljskom, istočnom ili zapadnom?

Iako polazim od duboko hrišćanske misli Solženjicina da je "Svaki, pa i onaj najmanji narod – neponovljiv trag Božije zamisli", teško da ću biti u stanju da odgovorim na nekoliko, za mene, bitnih pitanja, kao što su: da li je bila i ostala Božija promisao da Srbija postane "zlatan most", nezaobilazan, plemenit beočug u razmeni duhovnih vrednosti Istoka i Zapada, ili da sebe, posle najnovijeg iskustva, odlučno sagleda kao sastavni deo specifične vizantijsko-grčko-ruske kulture, ili najzad, da se kroz "iglene uši" Srbija udene u "novi svetski poredak" onako kako to ovaj "poredak" od malih zemalja traži, prepuštajući tankom sloju duhovnih ljudi Srbije da se bave kulturom prošlosti i pravoslavljem.

Postavio sam sebi ambiciozan zadatak da na sažet način odgovorim na tri nova pitanja: 1. u čemu vidim bitnu razliku između pravoslavne i zapadne rimokatoličke i protestantske veroispovesti; 2. koje su bitne kritičke zamerke upućivane pravoslavlju sa Zapada i od pravoslavlja Zapadu i 3. ima li još mesta i vremena za sintezu u perspektivi budućnosti?

Tražeci da nađem, zbilja, one bitne razlike u metafizičkom, psihološkom i socijalnom doživljavanju pravoslavlja i zapadnih veroispovesti od strane tzv. istočnog i zapadnog čoveka, bez obzira na

svesnu religijsku opredeljenost "istočnog" i "zapadnog" čoveka, namerno se nisam zadržavao na već odavno poznatim dogmatskim razlikama opširno raspravljanim u svim hrišćanskim dogmatikama (pitanje *Filioque*, na primer, upotreba beskvasnog hleba u Evharistiji, celibatski ili bračni položaj sveštenika, priznavanje svetih tajni, odnos prema Bogorodici Mariji, itd.).

Opredeljujući se da najviše govorim o religijskom suprotstavljanju pravoslavlja i Zapada, smatrao sam da su ove razlike, bez obzira da li su ih narodi na Istoku i Zapadu svesni, paradigma i za sve ostale suprotnosti koje su postojale i dalje postoje između pravoslavlja i Zapada (političke, ekonomske, umetničke i druge prirode). Sklon sam da se zbog toga saglasim sa savremenim nemačkim teologom Hansom Kingom (H. Küng) koji je jednom rekao: "Nema mira među narodima dok ga ne bude među religijama".

U čemu se pravoslavlje bitno razlikuje od zapadnog hrišćanstva?

1. Osnovna razlika između pravoslavlja i protestantizma, prema Maksu Veberu, jeste u formi askeze. Dok na Zapadu imamo aktivnu askezu, delanje ljudi kao *oruđa* Boga, u pravoslavlju imamo kontemplativan, spasonosan misticizam u kome pojedinac nije oruđe, nego *posuda* božanskog¹. (Podvlačenja B. J.)

2. Pravoslavlje uči da samo kao član crkve čovek upoznaje Božiju Reč i postaje sagovornik Božiji. Protestantska je misao da čovek može i treba, na vlastiti strah i rizik, ličnim doživljajem da upozna Boga. Sergije Bulgakov² ne odriče potrebu i značaj ličnog susreta sa Rečju Božijom, ali ovaj lični susret smatra mogućim samo u duhovnom sjedinjenju sa Crkvom, ne u odvajanju od nje, znači saborno, a ipak i individualno. Hristos nas je učio da se Bogu obraćamo ne sa "Oče moj", nego sa "Oče naš", uvodeći samim tim svako ljudsko "ja" u sabornost "mi".

3. Dok pravoslavna i rimokatolička crkva Sveto pismo i Sveto Predanje shvata u njihovom jedinstvu, kao prirodno za crkvenu svest, ne uklanjajući i njihovu razliku, protestantizam je, priznajući samo Sveto pismo, odbacio Sveto Predanje, koje prema protestantima, zbog svoje različitosti ima samo relativno-istorijski karakter i vrednost.

4. "Ti si Petar, i na ovome kamenu sazidaću crkvu svoju" (Mat. 16,18). U pravoslavlju, prema Sergiju Bulgakovu³, Petrov "kamen" shvata se kao vera koju je Petar ispovedio i razdelio svim apostolima, kao unutrašnje jedinstvo prave vere i života, dok se u katoličanstvu ove reči shvataju kao ustanovljenje spoljašnjeg jedinstva kroz jedinstvenu vlast Petra u Crkvi. Jedinstvo Crkve u rimskom shvatanju jeste jedinstvo upravljanja usredsređeno u papinim rukama. To je duhovna monarhija, i to centralističkog tipa. Vera je shvaćena kao dogmatski kontinuitet i autoritet. U pravoslavlju, "odnosi između Crkve i države u Vizantiji principijelno su bili određeni prema tipu 'simfonije', to jest uzajamne saglasnosti uz nezavisnost svake od oblasti⁴". Nešto od ovakve nekadašnje "simfonije" ostalo je u čežnjivosti današnjih pravoslavnih crkava za što boljim uspostavljanjem odnosa države i crkve, češće na štetu crkve. Odvajanje crkve je odavno činjenica koju je najzad prihvatila i pravoslavna crkva, jer odgovara "i njenom dostojanstvu i pozivu", a što ne odriče njen duhovni uticaj na sve oblasti života u državi.

5. Prema Džonu Majendorfu⁵, glavna karakteristika istočnog hrišćanstva jeste u njegovom etičkom i socijalnom stavu da čoveka posmatra kao već iskupljenog i proslavljenog u Hristu, a državu kao Justinijanovu ideju "simfonije" između "božanskih stvari" i "ljudskih dela". Zapadno hrišćanstvo je tradicionalno gledalo na sadašnje stanje ljudskog roda realističnije i pesimističnije, posmatrajući čoveka, do duše, žrtvom krsta iskupljenog, ali i dalje grešnog. Osnovna funkcija zapadne crkve je zbog toga bila i ostala da čoveku postavi obrasce u mišljenju a disciplinu u ponašanju, dok je istočna crkva sebe doživljavala kao "mistični" organizam zadužen za "božanske stvari" sa ograničenim institucionalnim strukturama. Naglasak pravoslavne crkve na već ostvorenoj eshatologiji objašnjava nedostatak direktne odgovornosti za istoriju kao takve.

6. Dok se u pravoslavlju ideja unutrašnjeg jedinstva, zasnovanog na slobodi i ljubavi, može prema

mišljenju ruskog religioznog filozofa Alekseja Homjakova, najbolje je izraziti pojmom "sabornost", kojim se naglašava ne samo vidljivo jedinstvo ljudi na nekom mestu, već i stalna "mogućnost takvog jedinstva, drugim rečima, izražava ideju jedinstva u mnoštvu", rimokatolici su, po mišljenju slovenofila, harmonizaciju jedinstva i mnoštva sveli na безусловni autoritet "jedinstva", dok se protestantizam pridržava takve slobode, pri kojoj potpuno iščezava jedinstvo Crkve. Preterana individualizacija hrišćanstva u protestantizmu dovela je do toga da se umesto autoriteta crkve javlja autoritet razuma i dominacija filozofskog racionalizma.

7. Pravoslavlje sa svojom mistikom i eshatologijom ima maksimalistički karakter, pozivajući vernika na svetlost, oboženje, novu zajednicu stvorenu od Duha u Hristu, pozivajući ga u isto vreme na slobodu. Nasuprot ovakvom pravoslavnom maksimalizmu, koji postavlja verniku direktan zahtev ostvarenja Hristove reči: Budite savršeni kao što je savršen Otac vaš nebeski, stoji legalistički i probabilistički karakter rimokatolicizma, puritanistički moralizam protestantizma i relativizam savremene "etičke situacije".

Kritičke zamerke upućivane zapadnoj crkvi od pravoslavnih

1. Kada rimokatolici govore da je papa glava Crkve i "namesnik" Hristov na zemlji, onda pravoslavni religiozni mislioci⁶ odgovaraju da je ovakva ideja besmislena, jer Hristos je glava Crkve i ne može imati svoga namesnika.
2. Prisustvo spoljašnjeg nepogrešivog autoriteta u Crkvi, kojim se tako ponosi rimski katolicizam, nespojiv je sa ličnom slobodom u Crkvi.
3. Iako uopštena, porazno je tačna kritika zapadnog hrišćanstva upućena od pravoslavnog ruskog teologa u Parizu Pavla Evdokimova⁷, Hrišćani su, po njemu, učinili sve što su mogli da sterilizuju Jevanđelje. Današnji hrišćani su jeretici u svojoj egzistenciji, kaže Evdokimov, a njihova teologija je teologija evnuha; čak i onda kada je korektna, ona zapanjuje odsustvom svakog života. Ako je hrišćanska so na Zapadu zbilja postala bljutava, ostaje nam da verujemo da je u pravoslavlju ona i dalje zadržala svoj prvobitni ukus Hristove hrane.

... i pravoslavlju sa Zapada

1. Crkva je, u pravoslavlju, prema Ernestu Bencu⁸, protestantskom teologu u XX veku, uvek u opasnosti da u odnosu na državu izgubi svoju unutrašnju slobodu. Druga stalna opasnost za pravoslavnu crkvu je nacionalizam, odnosno filetizam, kao vid crkvenog nacionalizma.
2. Pravoslavna crkva, previše usmerena prema onostranom, kao da povremeno napušta svet doživljavajući ga na dualistički način, kao borbu dobra i zla, pri čemu je materijalni svet prepušten privremeno "knezu ovog sveta", protiv koga se čovek može samo pojedinačno da bori. Ulazeći u opasnost liturgijskog izolacionizma, i približavanja monofizitizmu, pravoslavna crkva kao da se odrekla dužnosti ostvarivanja hrišćanske etike unutar društvenog života, privrede, politike i kulture. Rečju, pod pritiskom političkog razvoja, pravoslavlje je pribeglo jednostranom vrednovanju onostranog, odričući se oblikovanja sveta u Hristovom duhu, odnosno čoveka kao "saradnika Boga". Ove zamerke upućene pravoslavlju ponajbolje formuliše jedan od najpoznatijih pravoslavnih teologa danas, Džon Majendorf, ovako: "Pravoslavno hrišćanstvo ima svoja sopstvena iskušenja: iskušenje da pobegne iz sveta, da se ponaša kao da ga se tiče istorija, iskušenje da prihvati neku vrstu naivnog fatalizma uzdajući se u božansku Promisao, ali kao da ne zna za stvarnu demonsku moć u istoriji."
3. Zbog nedovoljnog ili nikakvog rada sa svojim narodom, od strane mahom nedoučenog pravoslavnog sveštenstva, ovaj narod je, prvenstveno na Balkanu, sa izuzetkom Grčke i Rumunije, nedovoljno crkven, tj. vezan je za crkvu prvenstveno preko starih, mahom paganskih običaja ili rituala; u svesnom i podsvesnom životu narod je mnogo više obuzet magijsko-animističko-tradicionalnim načinom mišljenja i življenja, nego što je stvarno upoznat sa suštinom hrišćanstva.

Problem ohristovljenja, reklo bi se, večno paganske duše ljudi, ostao je, uostalom, problem za sve tri hrišćanske crkve, ali možda najveći za pravoslavnu crkvu.

4. U pravoslavnim manastirima kroz vekove tražio se put spasenja u liturgiji, misticizmu i kontemplaciji, pa tako ovi manastiri nisu bili pogodno tle za razvoj nauke, za razliku od zapadnih monaških redova (naročito benediktanaca, franjevac, dominikanaca) koji su pogodovali razvoju nauke. Ova ista primedba mogla bi da se odnosi i na razvoj umetnosti unutar zapadnog hrišćanstva, odnosno pravoslavlja (naročito slikarstva i muzike).

Pokušaj Sinteze i perspektive budućnosti

Iz spomenutih i ovde dovoljno nespomenutih razlika, nekada se zaista čini bitnih, između pravoslavlja, rimokatolicizma i protestantizma, u praksi i teoriji hrišćanskog učenja, razlike koje postaju sve razumljivije što se podrobnije bavimo pojedinim istorijskim epohama u kojima se hrišćanstvo razvijalo (zapadno hrišćanstvo, humanizam i renesansa, Vizantija i Rusija, hrišćanstvo na Balkanu), i naročito posle brižljivije psihološke analize rimskog i grčkog, odnosno vizantijsko-slovenskog duha naroda koji su nosili teret hrišćanstva kroz vekove, postavlja mi se pitanje sinteze, mogućnosti ili neophodnosti međusobnog dopunjavanja. Pretpostavljam, zapravo, da je zakon enantiodromije, a onda i fenomen komplementarnosti, kao i poznati princip *cointidentio oppositorum*, univerzalan zakon života, jer se može otkriti i primeniti kako u manifestacijama psihičkog života čoveka, kao što su pokazivanja racionalne i iracionalne funkcije njegove, zatim čovekov introvertovan i ekstrovertovan stav, ili odnos između muškarca i žene, tako i u ispoljavanju različitih fizičkih i psihičkih osobina pojedinih rasa, naroda i društvenih zajednica. Kada je reč o razlikama u hrišćanskom ispovedanju jednog Boga i jednog Bogočoveka Hrista, odnosno Svete Trojice, među rimokatolicima, protestantima i pravoslavnim ljudima i narodima, uzimajući u obzir sve istorijske i antropološke neminovnosti razlika među njima, ne izgleda mi nemoguće i neizvodljivo njihovo međusobno približavanje i dopunjavanje. Odbacujući u potpunosti svaki sumnjivi sinkretizam, a pogotovo svaki besmisleni "sintetički koktel" različitih a specifičnih sastojaka pojedinačnih učenja pomenutih veroispovesti, prihvatajući osobitost i posebnost pravoslavlja, rimokatolicizma i protestantizma, kao deo Božijeg Promisla u istoriji i stvaralački izazov narodima u napredovanju njihove sopstvene individuacije, zastupam uverenje u mogućnost, pa i neophodnost, upravo na kraju jednog milenijuma, uzrastanja sve tri hrišćanske veroispovesti do "mere i rasta punoće Hristove". Ovakvo približavanje i dopunjavanje moguće je ostvariti tek temeljnim međusobnim upoznavanjem nastanka, rasta i sadašnje situacije u rimokatoličkoj, pravoslavnoj i protestantskoj crkvi. Ne izgleda da su uslovi za ovakvo međusobno upoznavanje i približavanje pogodni. A kada će biti i da li će uopšte nekada biti pogodni? Zar su bili pogodniji u vreme Karla Velikog, kada je ovaj javno ispovedao *Filioque*, ili kada su vizantijski car i patrijarh anatemisali papu Nikolu I dvesta godina pre zvanične podele crkava 1054. godine, kada su poljski katolici "ognjem i mačem" širili svoju veru u pravoslavnoj Ukrajini u VII veku, ili je vreme upoznavanja i dijaloga sazevalo posle ustaških pokolja na Balkanu sredinom i krajem XX veka? Pri svemu tome, pitam da li treba sačekati da hrišćanska crkva u celini bude najviše ugrožena nekom drugom invanzivnom rasom (žutom, na primer) ili religijom (islamom) i da se spusti, ponovo, kao nekada u prvim vekovima hrišćanstva, u katakombe, pa da se tek onda probudi svest kod svih hrišćana sveta o potrebi ujedinjenja i zajedničke odbrane u ime raspetog i vaskrslog Hrista?

Podsećajući na opštepoznati princip privlačenja suprotnosti i njihovog međusobnog plodnog uticaja u istoriji kultura raznih naroda, ali i u psihološkom životu pojedinačnih ljudi, kao privrženik Tojnbijeve teorije o "izazovu i odgovoru" u zbivanjima istorije sveta, navodim mišljenje Ježi Novosjelskog⁹, jednog od najvećih poljskih slikara danas pravoslavne vere, koji piše: "Sve suštinske odlike umetničke, kulturne, duhovne svesti Vizantije uvek se aktivno ispoljavaju tek u kontaktu sa zapadnim opozicionim elementima. Svaki kontakt vizantijske svesti sa zapadnom svešću nečuveno je kulturnotvorački plodan."

Ne mogu ni danas drukčije da zamislim duhovni sudar ili susret pravoslavne vizantijsko-slovenske kulture sa Zapadom, nego kao stvaralački plodan i za jednu i za drugu stranu hrišćanstva sveta. Analitičkoj kulturi Zapada neophodna je bila u prošlosti i ostala u sadašnjosti, sintetizujuća kultura istočnog hrišćanstva, ali i obratno. Zapadna i istočna kultura čine jedinstvo i nije ih moguće zamisliti jedne bez druge. da li je moguće predosećati tragediju za obe ove kulture danas, pretpostavljajući da se spušta nova "gvozdena zavesa" između Istoka i Zapada, ovoga puta spuštena od strane Zapada? Ili se ova "zavesa" spušta samo ispred Srbije?

Podimo sada od nekih konkretnih prednosti i specifičnosti svake od tri hrišćanske veroispovesti o kojima je ovde reč. Sergije Bulgakov¹⁰ tačno primećuje: "Svaka od istorijskih grana vaseljskog hrišćanstva ima svoj naročiti dar koji je posebno izdvaja: katoličanstvo – organizatorski dar vlasti i organizacije, protestantizam – etički dar životne i intelektualne čestitosti, pravoslavnim narodima dato je viđenje umne lepote duhovnog sveta". Zar nije moguće, pitam se, da se protestantska etika u svakodnevnom životu, koja je osim pozitivnih vrednosti podstakla i negativne pojave, razvijajući prekomerni kapitalistički egoizam, oblagorodi pravoslavnom sofiologijom; ili, da se naglašeno vlastoljubivi rimokatolički racionalizam ublaži pravoslavno "molitvom srca"; ili, da se pravoslavno potcenjivanje racionalnog i realnog u svakodnevno životu, što pravoslavne odvodi u opasni politički i ekonomski iracionalizam i individualni anarhizam, ispravi negovanjem bolje organizovanosti, ali i prosvećivanja unutar pravoslavne crkve i pravoslavnih naroda! Bulgakov¹¹ se pozitivno odnosi prema jednoj ovakvoj mogućnosti kada piše: "U potpunosti je moguće da će se i pravoslavlje okrenuti licem prema svetu u većoj meri nego što je ono to činilo; ovome zove crkvena istorija. Ali, ostaće njegov duhovni tip."

Smatram značajnim ovakvo viđenje Sergeja Bulgakova upravo zbog toga što je pravoslavlje do sada, iz više objektivnih i subjektivnih razloga, ostalo po strani od istorije, prolazeći kroz nju, po rečima Bulgakova, "kao kroz mračan i prazan hodnik ka Carstvu Nebeskom". Potcenjujući istorijska zbivanja i svoju ulogu u njima, očiju i srca tajanstveno uperenih u eshatološki kraj žalosne istorije palog čoveka, pravoslavlje se oduvek opasno približavalo manihejstvu i monofizitizmu. Mi se možemo složiti sa ruskim religioznim filosofom Maksimom Tarajevim kada kaže da "Jevanđelje dela u istoriji, ali ne za istoriju"¹², kao i sa definicijom hrišćanske Crkve "kao mističnog tela Hristovog koje je nadistorijsko". Ipak, da ne izgubimo iz vida da hrišćanstvo nije vanistorijsko. Istorija, međutim, treba da bude pozitivno shvaćena, kao pozornica na kojoj valja da dođu do izražaja svi akteri bogočovečanske drame, kao i sve potencijalne mogućnosti ovih aktera. Lično spasenje čoveka nije moguće bez njegove aktivne i saborne angažovanosti koja zahteva ne samo religiozni odnos pojedinaca "ja i Bog", već i etički, ali i prosvetiteljski buberovski odnos "ja i ti".

Osećajna religioznost u pravoslavlju, primećuju protestanti¹³, nije dovoljno razvila u narodu sposobnost gledanja stvarnosti ovoga sveta i njegovog menjanja. Samim tim nedovoljno je i odgovornosti čoveka u socijalnom staranju, racionalnog sistematizovanja i uobličavanja vlastitog načina života, pa prema tome i ekonomskog i društvenog života. Nad pravoslavnim svetom, koji je racionalizam i racionalizaciju često izjednačavao sa bezverjem, vladaju iracionalne sile koje utiču na ekonomsku svakidašnjicu. Neobuzdana težnja za zaradom kod pravoslavaca ima obeležje *nagona* za sticanjem koji se zadovoljava svim sredstvima. Nedostaje hrišćansko shvatanje profesije i zahtev za uzdržanim načinom života, kakav vode upravo najbogatije zemlje sveta: Švajcarska, Švedska, Engleska.

Smatram značajnim i polemike vrednim Veberovo razlikovanje "oruđa Boga" i "posude Božanske", u praktičnom i kontemplativnom životu protestanata i pravoslavnih. Ne vidim, ipak, zašto bi ova razlika bila apsolutna. Zar čovek nije i posuda i oruđe Božije uvek onda kada je pasivna i aktivna strana ljudskog bića u odnosu na Boga kako valja, jedna prema drugoj postavljena (vita activa et vita contemplativa)? Ostati u toku celog života prvenstveno posuda koja prima božansku hranu kao Božiju Blagodat značilo bi odreći aktivnu čovekovu ulogu u borbi svetlosti i tame, u svedočenju Hristove Istine. Postati, s druge strane, samo oruđe Božije, prenaplašavanjem aktivne uloge čoveka u svetu, nosi opasnost preuzimanja Božije uloge na sebe, postajanjem čovekobogom koji se gordi

mogućnošću radikalnog menjanja sveta i prirode. Ne može se odreći da onu prvu opasnost, potcenjivanja uloge aktivnog Božijeg saradnika i stvaraoca obdarenog Duhom Svetim, nisu sasvim izbegli pravoslavni narodi; ovu drugu opasnost, radikalnog, već i demoniziranog aktivizma zapadnih ljudi, koji su na putu da zaborave i posudu i oruđe koje im je od Boga dato, niko više ne može da negira. Još jednom da se upitamo, zašto čovek ne bi mogao biti i posuda i oruđe Božije, kada on to zaista jeste u svojoj suštini, bar za sve religiozne ljude sveta!

Kada je reč o Zapadu, nema sumnje da i pored prividnog trijumfalizma, s kojim danas zajedno istupaju i rimokatolici i protestanti, unutar jezgra, i to elitnog jezgra obe zapadne crkve, postoji razvijena svest o manjkavosti i jednostranosti dosadašnjeg istorijskog puta obe zapadne crkve: rimokatoličke, kao autoritarne i vlastoljubive crkvene monarhije, i protestantske, kao crkve u kojoj je etika u potpunosti istisnula i zamenila veru u raspetog i vaskrslog Hrista, unutar koje crkve prijavljivanja i objavljivanja novih sekti neprekidno traju. Ako je težnja ka vaseljskoj Crkvi i sveopštem jedinstvu opšta čežnja i potreba sve tri hrišćanske crkve, a pretpostavljam da će ova težnja ubuduće biti sve veća, onda je Sergije Bulgakov još jednom u pravu kada smelo piše da "narodi danas traže pravoslavlje, često za to i ne znajući"¹⁴. Da bi se pravoslavlje, međutim, zaista i otkrilo narodima, ono mora i samo da pretrpi promene i to ne da menja svoj dragoceni sadržaj – nepomučen Hristov lik – već da menja formu ili, da se slikovitije izrazim, da drugačije podešava ram Hristove ikone. Samo u tom smislu možemo prihvatiti i pozdraviti Bulgakovljevu poruku da "pravoslavlje ne samo da još nije sebe iskazalo, nego tek započinje sebe da izražava na jeziku savremenosti i *za savremeni svet*" (podvukao B. J.). Bilo bi pogrešno i štetno za pravoslavlje da sebe smatra savršenim i potpunim, zaboravljajući da je "nesavršenost svojstvena Crkvi na osnovi neiscrpivosti njene dubine" (Bulgakov), a zanemarujući, takođe, činjenicu njene relativne istorijske nezrelosti. Ako pravoslavlje, pa i slovenski svet, zaista može i treba u budućnosti da ispravi i ublaži oštre grebene protestantskog raspršivanja i rimokatoličkog uniformizma i tako donese Zapadu, prema rečima Dostojevskog, "novog Hrista", jer je pravoslavlje najpotpunije sačuvalo jedinstvo Predanja i Hristov lik u čoveku, onda se ovakva Božija Blagodat može izliti na pravoslavlje tek kada se postigne, ne samo relativno jedinstvo i saglasnost među samim pravoslavnim crkvama, već i kada svest o veličini i značaju pravoslavlja bude dostigla, u pravoslavnim narodima, onaj stepen razvoja u toku kojeg sve veći broj individua postaju ličnosti. Jer kao što je Džon Majendorf tačno primetio: "Jedino ličnosti mogu biti članovi Hristove Crkve"¹⁵.

Srpska pravoslavna crkva ili, kako se do početka XX veka češće nazivala, pravoslavna srpska crkva, može i treba da nađe svoje mesto, ne samo u budućoj harmoničnoj zajednici svih pravoslavni crkava, već i u svojoj, od strane duhovno prosvetljenih umova Srbije, pretpostavljenoj misiji "zlatnog mosta" između Istoka i Zapada. Srpska crkva ovu svoju misiju može uspešno da obavi korenitom reformom svoga zastarelog crkvenog školstva, podizanjem opšteg obrazovanja svešteničkog i monaškog podmladka, savremenijom organizacijom celokupnog crkvenog života i njegovog funkcionisanja, ličnim trudom i radom svakog srpskog duhovnog čoveka, laika i klirika na hrišćanskom prosvetivanju srpskog čoveka, što je sve moguće postići pod uslovom razvijene svesti o svojoj pravoslavnoj, a onda i srpskoj crkvenoj i istorijskoj prošlosti, pre svega onoj vizantijskoj, i potom, što je najznačajnije, sa punom, jer i doživljenom verom u Hrista Gospoda, koji nam daje neiscrpu nadu i ljubav i za ovaj i za onaj svet. Hrišćanski krst, pa i pravoslavni srpski krst, uistinu se sastoji iz jedne vertikale, to je njegova mističko-asketska strana unutarnje delatnosti podviga, tihovanja i sabiranja duha u doživotnom procesu oboženja (theosis), i jedne horizontale – čovekovo pripadanje zemlji, na kojoj čovek služi božansku prirodu i druge ljude.

¹ Demostenes Savramis: „Maks Veber i pravoslavna crkva“ u: *Pravoslavlje između neba i zemlje*, priredio Dragoljub Đorđević, Gradina, Biblioteka „Đordano Bruno“, Niš, 1991.

² S. Bulgakov: *Pravoslavlje*, Književna zajednica Novi Sad, Novi Sad, 1991, 69 s.

³ *Ibidem*, 155.

⁴ *Ibidem*, 230.

⁵ Dž. Majendorf, *Vizantijsko bogoslovlje*, Kalenić, Kragujevac, 1985, str. 263.

⁶ S. Bulgakov, *Ibid.*, 147.

⁷ P. Evdokimov, „Hristovoj Crkvi“, Jefimija br. 1, 1992, Trstenik.

⁸ E. Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, Rowohlt, Hamburg, 1957.

⁹ J. Novosjelski, „Vizantija i Zapad“, Gradac, maj – oktobar, Čačak, 1988, str. 251.

¹⁰ S. Bulgakov, *Ibid.*, 197.

¹¹ S. Bulgakov, *Ibid.*, 223.

¹² P. Evdokimov, *Le Christ dans la pensée russe*, Serf, Paris, 1970.

¹³ Demostenes Savramis: „Maks Veber i pravoslavna crkva“, u: *Pravoslavlje između neba i zemlje*, priredio Dragoljub Đorđević, Gradina, Niš, 1991, 88. i 89. str.

¹⁴ S. Bulgakov, *Ibid.*, 267.

¹⁵ Ličnost, prema pravoslavnom ruskom teologu Kiprijanu Kernu, „senka (ikona) je božanske Ličnosti, stvorenje Božije, a ne produkt ljudske vrste. Ona je duhovna i pripada duhovnom svetu.“